

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра економічної теорії

**КУРСОВА РОБОТА НА ТЕМУ:
ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ПРИЧИНИ, МАСШТАБИ,
ШЛЯХИ МІНІМІЗАЦІЇ (МІЖНАРОДНІ ЗІСТАВЛЕННЯ)**

Виконав ст. гр. МЕНФМ – 21 Кулинич Дмитро

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1. Теоретичні аспекти сутності тіньової економіки, причин виникнення і наслідків	5
2. Оцінка і аналіз масштабів тіньового сектору економіки України	13
3. Шляхи подолання тіньового сектору вітчизняної економіки	23
ВИСНОВКИ	28
Список використаної літератури	31

ВСТУП

Актуальність теми. Наявність в Україні такого соціально-економічного явища, як тіньова економіка, а також обсяги продукції і фінансових ресурсів, які обертаються в цій сфері, являють собою суттєву перешкоду забезпеченню сталого розвитку економіки. Значною проблемою є те, що переважна більшість операцій, які можна віднести до тіньових, можна здійснити в легальному нормативно-правовому полі, а доведення факту здійснення тіньової діяльності потребує значних зусиль органів державної влади.

Функціонування тіньового сектору економіки поряд з легальним призвело до значного скорочення в структурі доходів бюджету частки податкових надходжень, що поставило під загрозу виконання важливих державних програм. Унаслідок того, що обсяги тіньової економіки не можуть бути повноцінно враховані офіційною статистикою, розроблення спеціальних методів обліку і оцінок, а також обсягів недоїмки до бюджету, які дозволяють оцінити реальні масштаби операцій, є актуальним завданням сучасного етапу розвитку.

Сьогодні найперспективніший напрям розширення доходів – залучення тіньових оборотів до сфери легального бізнесу. Але всі намагання вирішити цю проблему, зокрема й за рахунок удосконалення системи оподаткування, упорядкування пільг, посилення контрольних функцій за збором податків, не дали очікуваних результатів. Тіньова економіка все ще займає провідні позиції.

У даній курсовій роботі розглядається суть і структура тіньової економіки, стан її в Україні, її соціально-економічні наслідки, роль, причини виникнення тіньової економіки та шляхи її регулювання.

При розробці державної економічної політики, при складанні статистичних звітів і прогнозів тіньову економіку не можна не враховувати - вона складає близько половини всієї економіки, а її вплив, як позитивний, так і негативний дуже великий.

Проте, законодавство України сприяє «відмиванню» грошових коштів кримінального походження. Частина положень не тільки не відповідає, але і

суперечить міжнародній практиці з цих питань. Деякі законодавчі акти України зобов'язують відповідальних посадових осіб інформувати правоохоронні органи про великомасштабні операції і надавати фінансово-господарські документи на вимогу правоохоронних органів, але ці норми носять декларативний характер або посилають до неіснуючого з цих питань чинного законодавства.

Очевидно, слід внести зміни в чинне законодавство, враховуючи власний і міжнародний досвід. Велике значення має міжнародна узгодженість в законодавстві і державному регулюванні економіки, оскільки часто суб'єкти тіньової економіки користуються відмінностями в законах країн для отримання доходу. Дуже важливою є узгодженість і всередині країни – між різними державними органами. Сумісні, цілеспрямовані і своєчасні дії забезпечать ефективність дій по детінізації економіки. Слід не просто легалізувати тіньову економіку, необхідно підвищити ефективність державного регулювання в цілому.

Об'єктом дослідження виступає тіньова економіка України, а **предметом** – вплив тіньового сектору на економіку країни.

Явище тіньової економіки та шляхи її запобігання розглянуто у працях таких вчених, як Ю.М. Ванькович, І.В. Горобінська, О. В. Засянська, І.Ю. Кондрат, Т.І. Корягіна, О.А. Кравченко, О.В. Приймак, В.М. Попович, О.О. Прутська, О.В. Турчинов, Е. Фейг, Ф. А. Шнайдер, О.В. Шарікова, Н.Ш. Шелудько. та ін..

Метою роботи є дослідження сутності тіньової економіки, її складових та причин виникнення, а також напрямів зменшення її рівня за сучасних умов.

У відповідності до мети роботи були поставлені наступні **завдання**:

- визначити сутність тіньової економіки, її причини;
- проаналізувати економічні проблеми тінізації української економіки;
- визначити перспективні шляхи зниження рівня тіньової економіки в

Україні з використанням досвіду зарубіжних країн.

1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУТНОСТІ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ, ПРИЧИН ВИНИКНЕННЯ І НАСЛІДКІВ

Проблема тіньової економіки виникла ще у 30-х роках ХХ ст., у час, коли на теренах економіки США панувала італійська мафія. Спроба аналізу тіньової економіки вперше в СРСР були зроблені в 70–80-ті роки ХХ ст. у Науково-дослідному технологічному інституті побутового обслуговування, потім – у Науково-дослідному економічному інституті при Держплані СРСР під керівництвом Т.І. Корягіної, [1, 45].

Перші спроби дослідження тіньової економіки в незалежній Україні були здійснені наприкінці 1994 р. у Національному інституті економічних програм НАН України, [1, 47].

Визначення терміну тіньової економіки вперше запропонував американський науковець Е. Фейг, до якої він зарахував всю економічну діяльність, яка з будь-яких причин не враховується і не потрапляє до валового внутрішнього продукту (ВВП), [17, 149].

На думку вченого-юриста В.М. Поповича, тіньову економіку можна визначити, як стан розвитку кризових, криміногенних процесів в економіці, коли доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, нерідко більш небезпечних злочинів, а отримані за рахунок їх скоєння доходи перестали бути споживчими, а трансформувались у базу відтворення незаконних капіталів і криміногенного потенціалу в усіх сферах цивільно-правових, організаційно-регулятивних і суспільно-економічних відносин, [11, с. 175].

Як соціально-економічне явище тіньова економіка притаманна усім економічним системам, отже, вона є невід'ємним їхнім атрибутом. Для її визначення у різних країнах використовується ряд епітетів, а саме: неформальна, нелегальна, неофіційна, тіньова, сіра, паралельна, незадекларована, друга, непомітна, прихована. Нерідко на різних мовах вона також звучить як «чорна» економіка. Тому в таблиці 1 спробуємо проаналізувати думки різних авторів щодо означення «тіньової економіки».

Таблиця 1

Трактування терміна «тіньова економіка» у літературних джерелах

№ з/п	Літературні джерела	Трактування терміна «тіньова економіка» у літературних джерелах
1	Турчинов О. В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. – К.: «АртЕК», 1995. – С. 32.	Тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства
2	Попович В. М. Теорія детінізації економіки. – Ірпінь, 2001. – С. 175	Тіньова економіка – це такий стан розвитку кризових, криміногенних процесів в економіці, коли доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, нерідко більш небезпечних злочинів, а отримані за рахунок їх скоєння доходи перестали носити споживчий характер, а трансформувались у базу відтворення незаконних капіталів і криміногенного потенціалу в усіх сферах цивільно-правових, організаційно-регулятивних і суспільно-економічних відносин
3	Thomas J. (1999): Quantifying the black economy: “measurement without theory” yet again? The Economic journal, 109. – P.387.	Тіньова економіка включає ті види економічної діяльності, які не записані на національних дохідних рахунках
4	В. Тацій. Правові засоби детінізації економіки // Вісник НАН України. – 2001. – №4.	Тіньова економіка — це економічна діяльність, яка з якихось причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного продукту. Вона проявляється у сукупності нелегальних і псевдолегальних операцій, що забезпечують рух речей, прав, дій як у нелегальній, так і в легальній сферах економіки
5	Тіньова економіка Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.	Тіньова економіка (англ. Black economy, Ghost economy, Shadow economy) — господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці.
6	Економічне зростання на засадах справедливості: Звіт про стан економіки України. – International Bank of Reconstruction and Development, 1999. – 191 с.	Тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не відображається в обліку та звітності суб'єктів підприємницької діяльності, а також не враховується і не контролюється державними органами і (або) спрямована на отримання неконтрольованого державою доходу, шляхом порушення чинного законодавства, від якої держава не одержує податкових надходжень

Ю. М. Ванькович узагальнив визначення терміну «тіньова економіка», з яким ми і погоджуємося, а саме: «тіньова економіка – це вид економічної діяльності, який статистично не обліковується, приховується від держави та

офіційно не зареєстрований і поділяється на такі складові, як неофіційна економіка, підпільна економіка та фіктивна економіка» [1, с.46].

Для того, щоб визначити сутність тіньової економіки, потрібно виділити її складові. Вчений Е. Фейг виділяє дві основні складові тіньової економіки:

- 1) економічна діяльність, що є легальною, неприхованою, але й такою, що не підлягає оподаткуванню і не враховується офіційною статистикою;
- 2) протизаконна, свідомо приховувана економічна діяльність.

До першої складової тіньової економіки належить виробнича діяльність у домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній основі, невеликі підробітки (догляд за дітьми, дохід, отримуваний від сільського господарства, виконання ремонтів власними силами тощо). Ця діяльність не враховується під час визначення обсягу валового національного доходу. Цей сектор Е. Фейг та інші науковці назвали «неформальною економікою».

До другої складової Е. Фейг включає заборонену в державі економічну діяльність, кримінальні діяння, а також усі інші види діяльності, які повинні враховуватись і контролюватись державою, однак суб'єкти такої діяльності свідомо її приховують для ухилення від оподаткування або в інших протиправних цілях. Цю складову доволі часто називають «підпільною економікою», [17, с. 46].

Д. Блейдс також визначає подібну структуру тіньової економіки , а саме:

- 1) виробництво цілком легальної продукції, що приховується від влади з метою несплати податків;
- 2) виробництво товарів чи надання послуг, які заборонені законом;
- 3) приховування доходів у їх натуральній формі.

Він вважає, що ухилення від сплати податків від незабороненої економічної діяльності робить найбільший внесок в обсяг тіньової економіки і пропонує включити обсяги незаконної діяльності у систему національних рахунків, [14, с. 53].

Доцільно було б удосконалити розподіл тіньової економіки на зони (складові), а саме на такі, як це показано на рисунку 1.1 .

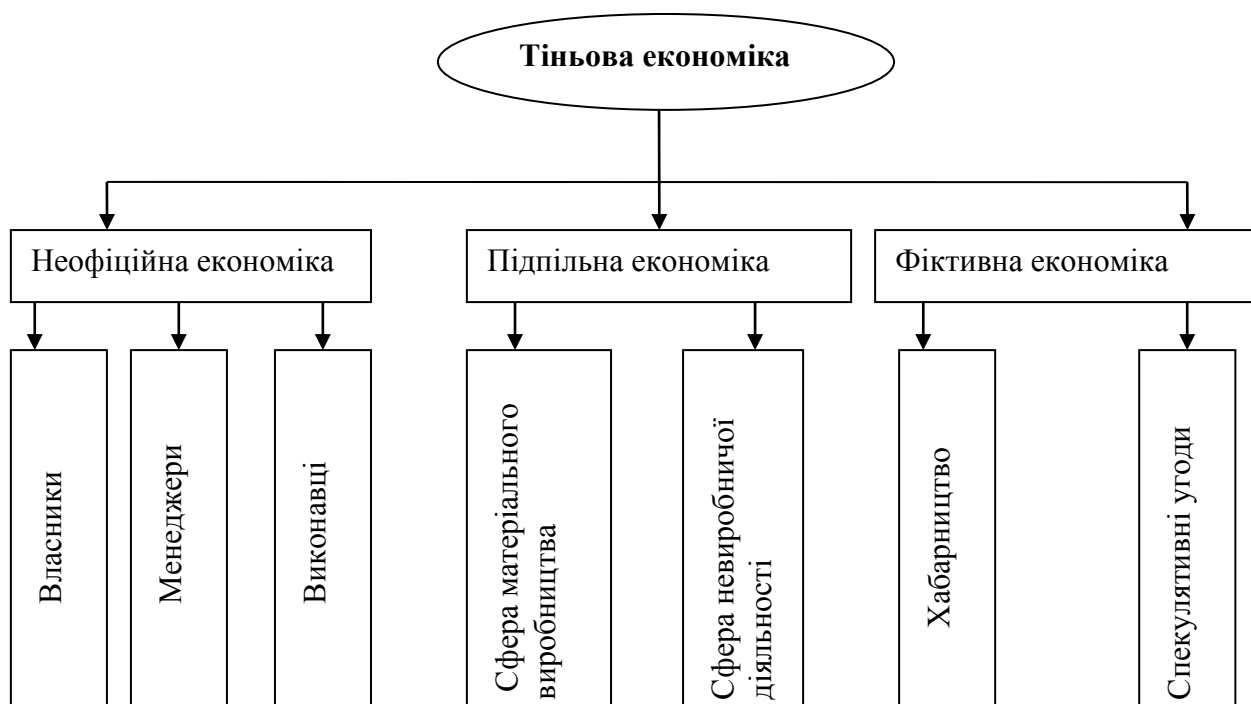

Рис. 1.1. Розподіл тіньової економіки на складники (зони), [1, с. 56]

А тепер охарактеризуємо кожну з них (рис. 2) :

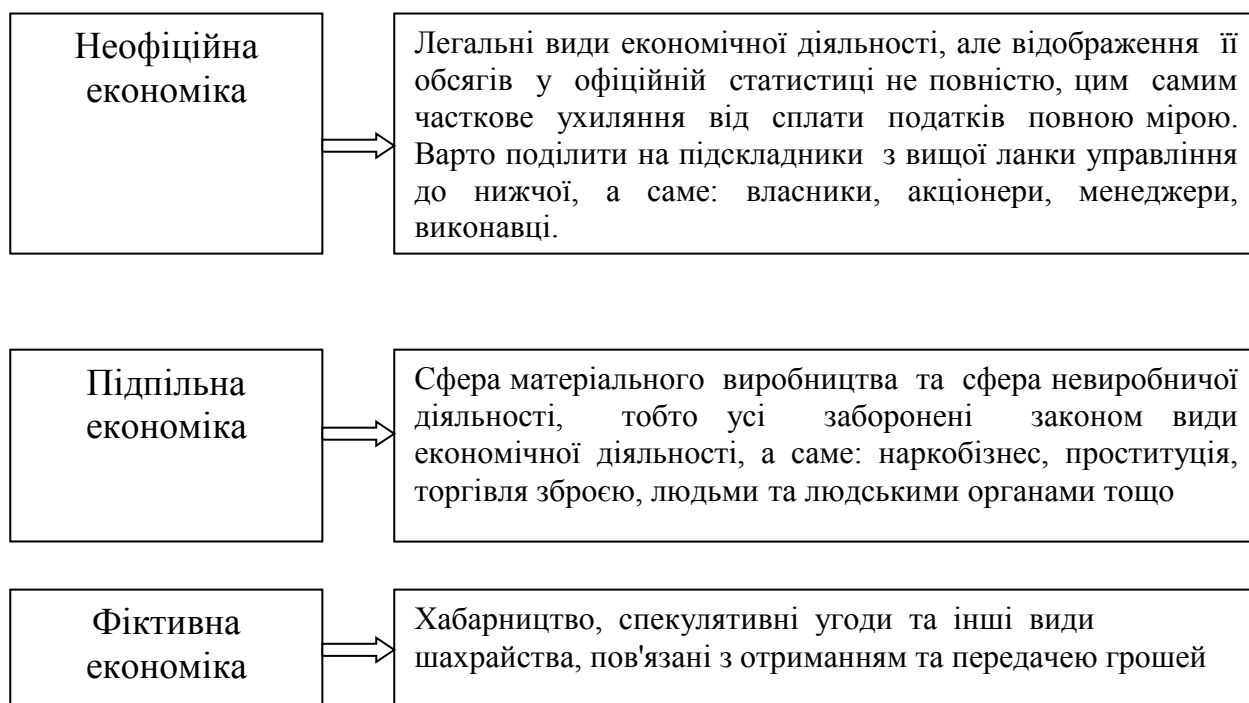

Рис.1.2. Характеристика зон тіньової економіки

Фіктивну економіку виділено окремию складовою, хоч вона й по суті може бути складником підпільної економіки, оскільки вона набула досить широких масштабів за останні десятиріччя як в Україні, так і в світі.

Для того, аби дослідити тіньову діяльність детальніше, потрібно здійснити більш розширену її класифікацію за основними її ознаками. До її складових можна віднести масштабність, масовість, тривалість здійснення, мотивацію тощо. Дана класифікація узагальнена в таблиці 2, [2, с. 76].

Таблиця 2

Класифікація тіньової економічної діяльності

Тіньова економічна діяльність	
Класифікаційна ознака	Складники класифікації
За масштабністю тіньової економічної діяльності	зовнішня
	внутрішня:
	загальнодержавна
	галузева регіональна локальна
За кількістю осіб, що здійснюють тіньову економічну діяльність	одноосібна
	колективна
За мотивацією тіньової економічної діяльності	навмисна
	ненавмисна
За постійністю здійснення тіньової економічної діяльності	разова
	сезонна
	постійна
За тривалістю здійснення тіньової економічної діяльності	короткотермінова
	середньотермінова
	довготермінова
Залежно від стадії виробництва	постачальницька
	виробнича
	збутова

Основними із сегментів тіньової економіки і механізмів одержання тіньових прибутків є: корупція; приховування дійсних прибутків громадян, а також прибутку підприємств від оподаткування; ухилення від сплати податків; нелегальний експорт (імпорт) товарів та капіталів; незаконна приватизація державної власності; одержання тіньових прибутків шляхом схованого вилучення з обороту різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги; дрібні

розкрадання на державних акціонерних і колективних підприємствах нелегальні валютні і зовнішньоекономічні операції (контрабанда); випуск і реалізація невраховуваної продукції і надання не облікованих послуг; кримінальні злочини (рекети, наркобізнес, проституція, розкрадання); фінансове шахрайство, [3, с. 79].

Основні причини, що сприяють посиленню і росту тіньового сектора економіки на сучасному етапі можна зобразити у вигляді схеми, представленої на рисунку 1.3.

визначити:

- непосильне податкове навантаження та нерівномірний його розподіл на платників податків, низький рівень податкової дисципліни платників податків, значну кількість пільг, що відповідно зменшує кількість платників податків;
- недосконалість, невідповідність до реалій життя чинного податкового законодавства (в т.ч.спрощена система оподаткування) ;

- надмірне регулювання підприємницької діяльності, відсутність адекватних до ринкових умов “правил гри” для підприємців внаслідок лобіювання під час законодавчого процесу корпоративних інтересів окремих представників впливових промислово-фінансових груп;
- інтенсивне “вливання” в офіційний сектор грошової маси з суто кримінальним походженням, зокрема й через ухилення від оподаткування як один з найголовніших сегментів тінізації капіталу. високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним з головних чинників, який впливає на розвиток України та залишається одним з найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства), [12, с. 165].
- нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату (про це свідчить зниження індексу економічної свободи України у рейтингу, який складає американська неурядова організація "The Heritage Foundation". За рейтингом 2014 р., Україна опинилась на 155 місці зі 178 країн);
- недостатній захист інвесторів (відповідно до рейтингу "Doing business 2014" Україна посіла серед 189 країни такі місця за складовими індексу: за реєстрацією власності – 97; за захистом інвесторів – 128; за легкістю отримання дозволу на будівництво – 41; за податковим тягарем – 164 місце);
- нестабільна політична ситуація та ін., [5, с. 78].

З’ясувавши основні причини виникнення тіньової економіки, варто розглянути, її вплив на економіку країни вцілому, а також виділити позитивні та негативні наслідки існування тіньового сектору.

Про позитивні ознаки тіньової економіки України розповіла Оксана Реміга, економіст Міжнародного центру перспективних досліджень в інтерв’ю газеті «Поступ», а саме: «Позитивом є те, що тіньова економічна діяльність – своєрідний засіб виживання в українських реаліях. Якщо говорити глобально, то тіньова економіка більш "легка на підйом", вона дуже швидко реагує на зміни в кон’юктурі. До того ж "перетікання" робочої сили в перспективніші галузі відбувається набагато швидше і простіше», [3, с. 98].

Разом з тим, Ю.М. Ванькович вважає, що до позитивів тіньової економіки також можна віднести:

- 1) нагромадження капіталу;
- 2) додаткові робочі місця. Люди одержуючи зарплату «в конвертах», мають змогу працювати аби забезпечити себе і свою родину, При цьому державі не сплачуються податки, а працівники не отримують трудовий стаж;
- 3) реалізація ідей. Практика підтверджує, що в умовах чинного законодавства доволі складно реалізувати ідею бізнесу цілком легально, а тіньова економіка дозволяє реалізувати ці ідеї, хоч і не зовсім легально;
- 4) формування механізмів підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Наприклад, колекторські фірми: законів немає, а вони діють і вирішують важливу проблему з виплати кредитів;
- 5) виробництво стратегічних та імпортозамінних товарів та послуг, [1, с. 157].

Проте в тіньовій економіці все таки більше негативів, а які саме, показано в таблиці 3.

Таблиця 3

Негативи тіньової

Економічні	Соціальні	Політичні
Зменшення обсягів податків	Видача зарплати в конвертах	Складність управління економікою країни
Сумбурність та нерегульованість розвитку економіки	Зменшення обсягів пенсійного забезпечення	Створення негативного іміджу держави
Зниження інвестиційної привабливості національної економіки	Неможливість сформувати ефективну систему охорони здоров'я	
Неможливість використання тінєвих коштів в екстрених цілях (під час фінансово-економічної кризи, стихійного лиха, введення надзвичайного стану)	Втрата довіри громадян до органів державного управління	

Тіньова економіка чинить значний негативний вплив на всі соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві. Без урахування тіньової економіки не можливо здійснити економічний аналіз на макро- і мікро- рівнях, ухвалити ефективні управлінські та законодавчі рішення. Поширення тіньової

економіки веде до різкого зниження ефективності державної політики, утруднення, а подекуди – й неможливості регулювання економіки ринковими методами, із застосуванням інструментів грошово-кредитної й податкової політики, [5, с. 143].

У значній мірі зростання тіньової економіки пов'язане з об'єктивною реакцією підприємств і населення на нездатність держави ефективно управляти економічними процесами із необхідністю компенсувати неофіційною індивідуальною діяльністю обвальне падіння рівня соціального захисту, [6, с. 97].

Слід відзначити, що правопорушення у сфері оподаткування охоплюють всі види діяльності, а також є і характерними не тільки для комерційних, але й для суб'єктів державного сектору (державних підприємств, установ та організацій). При чому для досягнення злочинної мети використовуються недоліки та законодавчі колізії у нормативних актах. Наприклад, створення та функціонування фіктивних підприємств для обслуговування недобросовісних платників податків з метою приховування об'єкту оподаткування шляхом прийняття на себе їх податкових зобов'язань, особливо це стосується податку на дадану. Подібна ситуація спостерігається і в сфері здійснення бартерних операцій, в результаті яких створюються надлишки, які списуються через інші рахунки бухгалтерського обліку або відображаються як предмет проведених бартерних операцій. Підприємці можуть здійснювати підприємницьку діяльність без державної реєстрації що, який використовують суб'єкти підприємництва в торгівлі алкогольними напоями аудіо та відеопродукцією, комп'ютерними технологіями.

2. ОЦІНКА І АНАЛІЗ МАСШТАБІВ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Аналізуючи динаміку та причини зміни обсягів тіньової економіки у різні періоди розвитку України, можна зробити наступні висновки:

- під час стійкого економічного розвитку тіньова економіка виступає системним індикатором неефективності державного управління та

несприятливих умов ведення бізнесу, а також інструментом збагачення окремих суб'єктів ринку, близьких до влади;

- у період економічних криз вона відіграє роль так званої “амортизаційної подушки”, дозволяючи суб'єктам підприємницької діяльності підтримувати рівень власної конкурентоспроможності;

- разом з тим в період існування загроз національній безпеці та військових конфліктів на території країни зміна обсягів тіньової економіки, з одного боку, віддзеркалює тенденції до її перетворення на кримінальний бізнес, а з іншого – є реакцією бізнесу на зростання ризиків щодо його знищення.

На початку 2015 року в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту спостерігалось подальше суттєве зростання тіньової економіки, започатковане у 2013 році. За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у I кварталі 2015 року рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився ще на 5 в.п. до 47% від обсягу офіційного ВВП.

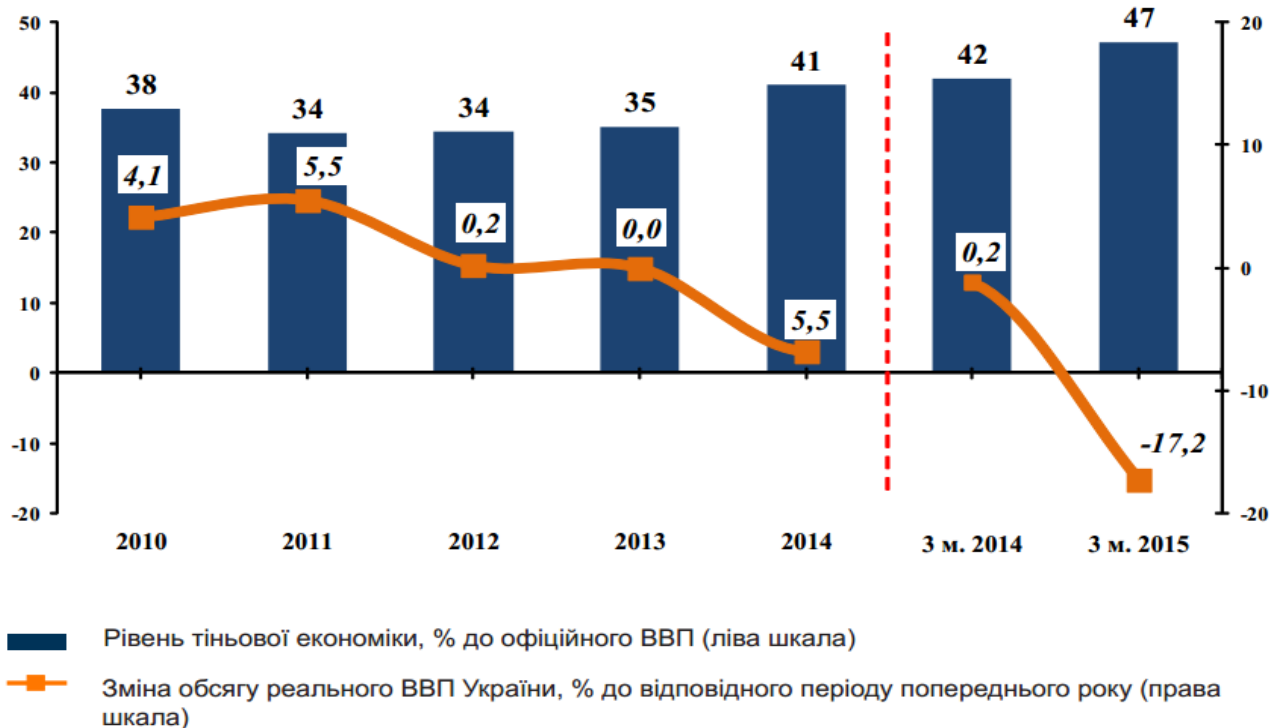

Рис. 2.1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року)*

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку

Зневіра суб'єктів економічної діяльності в покращення економічної та політичної ситуації найближчим часом спонукала їх активно використовували схеми приховування частини прибутків, у тому числі такі, як поширення збитковості та неплатежів в економіці. Збільшення рівня тіньової економіки стимулювалося також впливом зовнішніх негативних процесів – подальшим загостренням політичних відносин з РФ та згортанням економічних зв'язків з нею.

За даними опитування керівників підприємств, що здійснюється Нацбанком, індекс ділових очікувань знизився порівняно з IV кварталом 2014 року на 12,6 п. п. – до 83,5%, що стало наслідком посилення негативних очікувань респондентів стосовно усіх аспектів економічної діяльності в наступні 12 місяців. Найнижчі оцінки були щодо фінансово-економічного стану підприємств, інвестиційних видатків і кількості працівників. Збереження значної непідконтрольної території на сході країни формує передумови для розвитку нелегального бізнесу.

Три з чотирьох методів (за виключенням монетарного), з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали збільшення рівня порівняно з I кварталом 2014 року. зокрема:

- метод “витрати населення – роздрібний товарооборот” зафіксував збільшення рівня тіньової економіки на 5 в.п. (до 56%);
- за методом збитковості підприємств збільшення рівня тіньової економіки склало 8 в.п. (до 50% від обсягу офіційного ВВП);
- електричний метод показав збільшення рівня тіньової економіки на 6 в.п. (до 38%).

Тоді як монетарний метод зафіксував зменшення рівня тіньової економіки – на 1 в.п. (до 35%). (рис.2)

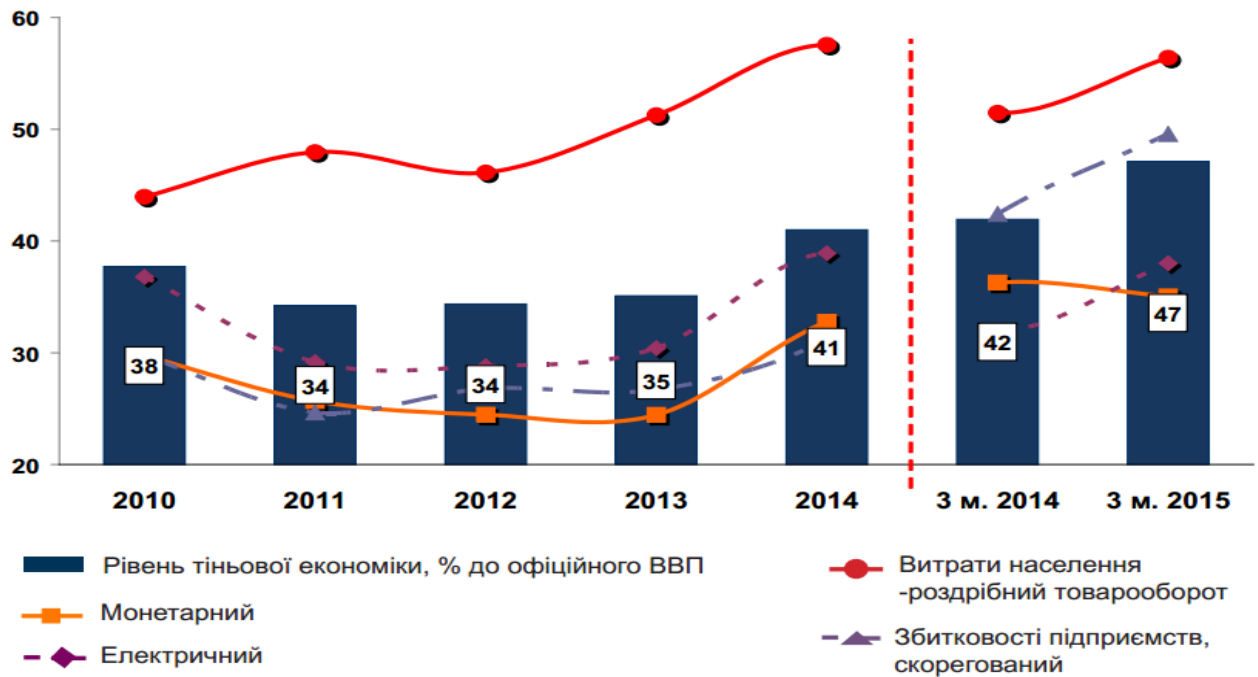

Рис.2.2. Рис. 2. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Кожен метод розрахунку рівня тіньової економіки охоплює певну сферу національної економіки (з відповідно, різною часткою в ній нелегального сектору). Тому лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що повною мірою характеризує таке явище, як тіньова економіка.

Взагалі розрізняють наступні методи оцінки рівня тіньової економіки: «витрати населення – роздрібний товарообіг», фінансовий, монетарний, електричний метод та методом збитковості.

Метод «витрати населення – роздрібний товарообіг» визначає рівень тіньової економіки через порівняння витрат домогосподарств на придбання товарів з обсягами придбання товарів у роздрібних мережах. Витрати домогосподарств на придбання товарів є різницею між доходами домогосподарств із різних джерел, інвестиційними видатками домогосподарств та їхніми витратами на придбання послуг. Зокрема, доходи домогосподарств включають зарплату, субсидії, доходи від підприємницької діяльності, проценти за депозитами тощо; їхні інвестиційні видатки – витрати на придбання нерухомості, цінних паперів, депозити тощо.

Рівень тіньової економіки за цим методом оцінюється на базі припущення, що витрати домогосподарств на придбання товарів мають збігатися з показниками обороту в роздрібних торговельних мережах. Якщо ці дані не збігаються, то розбіжність визнається як обсяг тіньової економіки.

Що стосується України, то найбільший рівень тіньової економіки традиційно показав метод “витрати населення – роздрібний товарооборот”. Так, за підсумками I кварталу 2015 року рівень тіньової економіки за цим методом збільшився порівняно з показником I кварталу 2014 року до 56% від рівня офіційного ВВП.

Відповідно до методології розрахунку, збільшення рівня тіньової економіки за даним методом є наслідком скорочення обсягів продажу населенню споживчих товарів у легальному секторі (на 3,1% порівняно з I кварталом 2014 року) на тлі незначного збільшення скорегованих грошових витрат населення на придбання споживчих товарів (на 0,02% відповідно), що свідчить про збільшення обсягів витрат населення на товари, що реалізуються у “тіні”

На початку 2015 року в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту спостерігалось подальше суттєве зростання тіньової економіки, започатковане у 2013 році. За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у I кварталі 2015 року рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився ще на 5 в.п. до 47% від обсягу офіційного ВВП. Чинником, що обумовив збільшення рівня тіньової економіки за цим методом у I кварталі 2015 року, стало звуження споживчого попиту з боку населення (спровоковане, у свою чергу, як скороченням реальної заробітної плати, так і погіршенням споживчих настроїв), яке негативно позначилось на результатах роботи роздрібної торгівлі, й, насамперед, великих торговельних точок (супермаркетів). Як наслідок, для задоволення споживчих потреб населення надавало перевагу “бюджетним” суб’єктам малого підприємництва, які, у свою чергу, мають високу схильність до уходу в “тінь” при несприятливих умовах функціонування.

Одним з чинників збільшення рівня тіньової економіки також є значні обсяги продажу товарів через організовані ринки (тобто обсяги торговельних операцій, що є складноконтрольованими для фіскальних служб). Так, за підсумком 2014 року у структурі обороту продовольчих товарів частка організованих ринків зросла порівняно з 2013 роком на 0,8 в.п. до 24,9%, а у структурі обороту непродовольчих товарів збільшення частки організованих ринків становило 0,9 в.п. до 30,6% у 2014 році. У I кварталі 2015 року хоча й відбулося скорочення обсягів продажу товарів через організовані та неформальні ринки порівняно з I кварталом 2014 року (на 0,9 в.п.), проте вони все одно є значними – 30,4%.

Рис. 2.3. Рівень тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот”, у % до офіційного ВВП

Значне податкове навантаження на фонд оплати праці є одним із основних причин тінізації економіки України. Це підтверджено даними рейтингу Глобальної конкурентоспроможності 2014/2015. За цим рейтингом Україна посідає критичну позицію за індикатором “вплив податків на стимули до праці” –

135 місце зі 144 країн. Водночас, податкове навантаження на оплату праці є проблемою не лише для України, а й для деяких розвинених країн. Зокрема, у рейтингу 2014/2015 за цим індикатором Франції належить 125 місце, Угорщині – 128, Іспанії – 130, Румунії – 140, Італії – 143. Причому Україна не є країною з дешевою робочою силою. Україна – країною з низькою заробітною платою, та, водночас, з великими витратами на утримання персоналу. Це також негативно впливає на оцінку інвестиційної привабливості держави і є основним чинником зростання нелегальної зайнятості у країні. Таким чином, вихід економіки з тіні та легалізації українського ринку праці сприятиме, насамперед, зниженню податкового навантаження на оплату найманої праці.

Відповідно до методології розрахунків рівня тіньової економіки за **електричним методом** ґрунтується на порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП: якщо має місце перевищення приросту (менше падіння) внутрішнього споживання електроенергії над приростом (падіння) ВВП – передбачається, що електроенергія спрямовується на виробництво у тіньовому секторі.

Рівень тіньової економіки, визначений за електричним методом, за підсумком I кварталу 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року склав 38% від рівня офіційного ВВП. Це відбулось за результатом скорочення обсягу внутрішнього споживання електроенергії, за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби, меншими темпами (на 16,4% порівняно з показником 3 місяців 2014 року), ніж зменшення обсягу реального ВВП (на 17,2% відповідно). Рівень тіньової економіки за електричним методом у I кварталі 2015 року склав 38%.

Рис. 2.4. Рівень тіньової економіки за електричним методом, у % до офіційного ВВП

Підставою для занепокоєння щодо можливого збереження тенденції до зростання рівня тіньової економіки у найближчому майбутньому є те, що динаміка рівня тіньової економіки, розрахована за електричним методом, має найменшу волатильність порівняно з іншими трьома методами.

Показник рівня тіньової економіки за **методом збитковості** підприємств у ґрунтується на припущенні, що «усі збиткові підприємства за офіційними статистичними даними фактично є прибутковими ... Рентабельність збиткових підприємств дорівнює рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується». Тобто припускається, що, наприклад, у поточному та минулому роках збиткових підприємств не було, а ті підприємства, які були збиткові, насправді одержали прибуток. Ця теза, є дискусійною і вказує на те, що цей показник є досить не надійним для того, аби бути підставою для прийняття рішення.

Показник рівня тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств, у I кварталі 2015 року становив 50% від офіційного ВВП, більше, ніж у I кварталі 2014 року. При цьому доцільно відмітити, що функціонування в умовах збройного конфлікту на території країни, наслідками якого стали

утворення територій, непідконтрольних владі, руйнування та зупинка виробничих потужностей, розрив логістичних зв'язків сформувало об'єктивні причини для зростання збитковості суб'єктів господарювання. зазначене стосується, насамперед, добувної промисловості та деяких галузей переробної промисловості (металургійне виробництво, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції). Рівень тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств, у I кварталі 2015 року склав 50% від рівня офіційного ВВП.

За останні п'ять років тіньовий сектор економіки не мав сталої тенденції розвитку. Так, за оцінками експертів у 2009 році рівень тінізації економіки становив 36%, в 2010 – 45%, в 2011 - 50%, в 2012 - 52,8%, а станом на 2013 рік рівень тінізації економіки становив 54,5% загального рівня ВВП. Тобто ми бачимо що лише за останніх п'ять років тіньовий сектор економіки України зріс на 18,5% і зростаюча тенденція все ще зберігається.

Представлені вище дані, можемо побачити на рисунку 2.5.

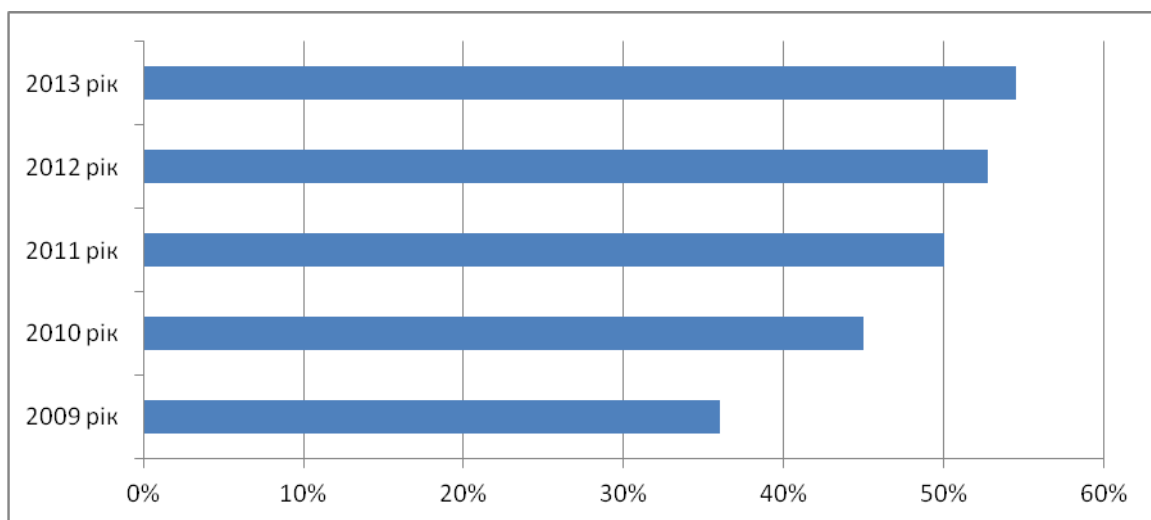

Рис. 2.5. Рівень тінізації економіки України (2009 – 2013 роки), [13, с. 76]

За оцінками експертів, тіньовий оборот в Україні найбільш поширений в торгівлі (80%), будівництві (66%), нерухомості (60%), гральному бізнесі (53%), громадському харчуванні (53%), засобах масової інформації (53%), транспорті та перевезеннях (46%). Корумпованими є також сфера поставок енергоносіїв,

землевідводи, приватизація. Особливо небезпечні тіньові і корупційні ринки послуг і благ під державними вивісками. Мова йде про тіньовий внутрішній ринок судових, адміністративних, управлінських і господарських рішень, ринок керівних посад. Тут розставляють потрібних людей на пости у виконавчій владі, правоохоронних та фіскальних органах.

На рисунку 5 можемо побачити вище перераховані сфери діяльності, в яких тіньовий оборот найбільш присутній.

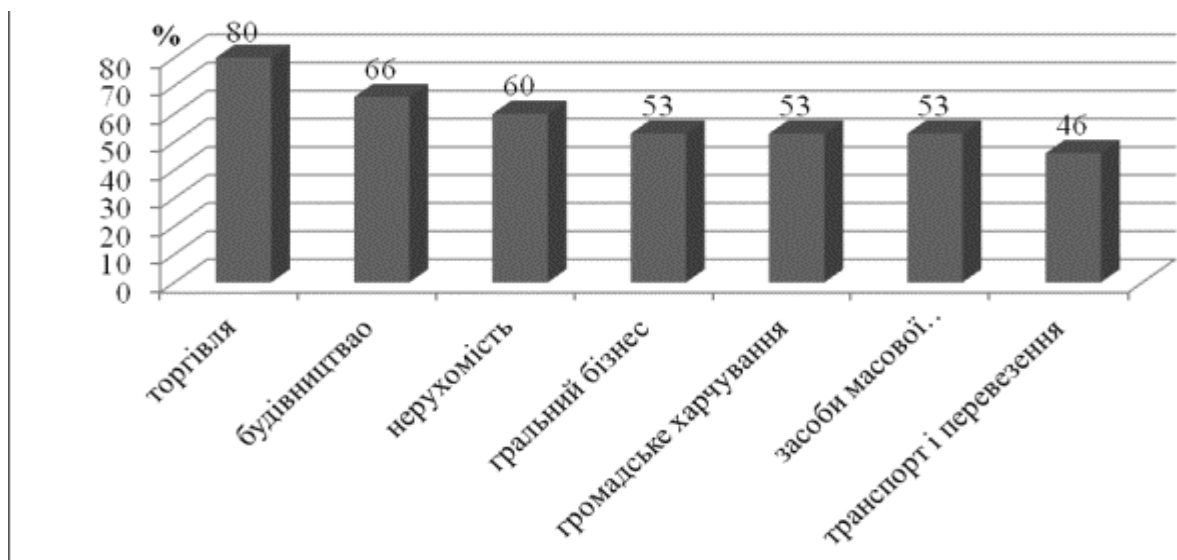

Рис. 5. Сфери діяльності тіньового обігу, [12, с. 97]

За даними НБУ, у тіньовому обігу знаходиться 3,65 млрд. грн., що перевищує 40% загальної грошової маси. Наявна банківська система активно використовується для вилучення коштів з легального обігу в тіньовий сектор економіки та ухилення від сплати податків. Потенціал тіньового економічного обороту капіталів набуває відтворювального характеру – швидко зростає за рахунок зменшення обсягів легальних форм економічного обороту капіталів. Тіньові капітали продукують заміну легальних форм суспільно-економічних відносин на тіньові, що є передумовою виникнення та подальшого стрімкого прогресу такого феномена, як “тіньова економіка”.

3. ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ

Обмеження масштабів поширення тіньової економіки у довгостроковому періоді може відбутися лише за умов гармонізації суспільних відносин та усунення суперечностей економічної моделі, які порушують паритетність розвитку окремих сфер і сегментів ринку, суперечать інтересам суб'єктів господарювання. Провідну роль у цьому відіграє створення сприятливих умов для розвитку підприємницької активності.

Така політика має широкий спектр дій щодо усунення основних обмежень ділової активності в Україні як суто регуляторного, так і макроекономічного характеру. Тривалий економічний спад, який супроводжувався випереджаючими темпами скорочення інвестиційної активності, призвів до значного зниження конкурентоспроможності національних товаровиробників. Тому чи не основною перешкодою ефективній діяльності більшості українських підприємств у легальному правовому полі є їхня неспроможність випускати достатню кількість сучасної, конкурентоспроможної продукції, здатної задовольнити попит індивідуальних та виробничих споживачів. Відтак ключова роль у політиці розвитку підприємництва має належати заохоченню інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні, [22, с. 50].

На даний час в Україні проведено ряд заходів щодо детінізації економіки, в тому числі і внесені зміни до нормативних та законодавчих актів, а саме в частині спрощення суб'єктів діяльності господарюючих суб'єктів, підвищення ефективності управління державним сектором економіки, боротьба з корупцією та очищення влади. В Україні на сьогоднішній день ліквідовано 16 документів дозвільного характеру (дозволів, рішень, висновків, погоджень); встановлено строк реєстрації бізнесу протягом не більше двох днів; запроваджено видачу документів дозвільного характеру через центри надання адміністративних послуг; посилено захист суб'єктів господарювання від надмірного втручання правоохоронних органів; створено умови для стимулювання раціонального

використання сільськогосподарських земель та спрощено відносини у сфері оренди землі; вдосконалено відносини у нафтогазовій галузі (Закон України

від 12.02.2015 № 191-VII “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)”);

Також забезпечено адаптацію національного законодавства про технічні регламенти та оцінку відповідності до законодавства європейського союзу (Закон України від 15.01.2015 № 124-VIII “Про технічні регламенти та оцінку відповідності”);

вдосконалено понятійний апарат, державні принципи ліцензування підприємництва, порядок ліцензування, зокрема, щодо спрощення видачі ліцензій, контролю у сфері ліцензування та застосування заходів впливу і санкцій, нагляду за органами ліцензування та інформаційного забезпечення державного управління у цій сфері.

Також передбачено запровадження безстроковості дії ліцензії для всіх видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, й можливість її отримання в електронному вигляді або на паперовому носії (Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” (набрав чинності з 28.06.2015));

Потребує часткового реформування і податкова система України. А саме, потрібно:

- забезпечити стабільність податкового законодавства;
- суттєво спростити податкове законодавство;
- усунути дублювання одних податків іншими;
- чітко та вичерпно визначити всі елементи оподаткування;

закріпити принцип одноразовості податкового покарання та ін., [15, с. 87].

Стан і проблеми державної протидії тіншовій діяльності в Україні певною мірою визначаються позитивними зрушеннями, які здійснено під впливом внутрішніх чинників і під тиском світових організацій, що налагодили боротьбу на світовому фінансовому ринку з легалізацією злочинних доходів.

Щодо напрямів удосконалення економічного механізму державної протидії тіншовій діяльності, то формування економічного механізму на державному рівні, забезпечення виконання певних функцій його компонентів є головною запорукою успішної боротьби з тіншовою діяльністю. Основою економічного механізму є концепція легалізації тіншової економіки, складовими якої є концепція фінансової безпеки та концепція методології моніторингу відмивання брудних грошей, щорічні програми заходів боротьби з тіншовою економікою, нормативно-правові, методичні й організаційні матеріали.

Тому правове регулювання тіншового сектору повинно бути орієнтовано на два основних напрями: боротьба з порушенням закону в органах державної влади; прийняття мір, що направлені на переведення в легальний сектор тіншового капіталу, [20, с. 241].

З цією метою потрібно: сформувати й укріпити інститути громадянського суспільства; реформувати систему управління; прийняти заходи, що спрямовані на розвиток соціальної відповідальності бізнесу; забезпечити більшу гласність і прозорість у висвітленні діяльності органів державної влади та ін. Для припинення окремих тіншових схем і обмеження тіншової економіки пропонується також:

- передбачити формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій із заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними. Ця інформація має передаватися від підрозділів оподаткування юридичних осіб до підрозділів обробки та ведення податкової звітності. Крім того, підрозділи оподаткування юридичних осіб після проведення попередніх перевірок повинні формувати реєстри платників, які заявили до відшкодування суми податку 100 тис. грн і більше, декларації яких не були відібрані як сумнівні;

- застосувати мінімальні ціни на високоліквідні імпортовані товари (у першу чергу підакцизні) для розрахунків і сплати податків. Варто також створити інститут представників митної та податкової служби в зарубіжних країнах для обміну інформацією про оподаткування зовнішньо-економічної діяльності українських суб'єктів підприємництва. Для контролю за обсягами й асортиментом

товарів, що перетинають кордон, слід облаштувати митниці сучасними засобами контролю та обліку товаропотоків;

- запровадити моніторинг за внутріфірмовими цінами в межах холдингових компаній з метою недопущення реалізації тіньових сум (у тому числі і в межах транснаціональних корпорацій) з подальшим переведенням грошей за кордон. Конкретизація цієї пропозиції в роботі представлена для підприємств вугільної промисловості та сфери нафтопереробки. Потенційно моніторинг може бути запроваджений у будь-якій галузі, де є технологічна кооперація і створена холдингова компанія;

- увести систему регресивно-прогресивного оподаткування, що збільшується від зменшення бази оподаткування і, навпаки, знижується, якщо результати роботи підвищуються. За таких умов легалізація доходів буде супроводжуватися наповненням бюджету, [19, с. 89].

Вирішення проблем виведення економіки з тіньового в легальний сектор повинно ґрунтуватись на таких принципах:

- формування сприятливих умов для ведення підприємницької діяльності, що включає створення помірної стосовно суб'єктів малого бізнесу податкової політики, удосконалення правового регулювання у сфері відносин власності, контроль і забезпечення умов у зовнішньоекономічній сфері;

- стимулювання розвитку системи безготівкових розрахунків (зменшення банками плати за користування терміналами та впровадження інших заохочень) у поєднанні з жорстким контролем та обмеженням на операції з готівковим оборотом; боротьба з легалізацією злочинних доходів;

- впровадження заходів щодо викорінення корупції в державному секторі.

Крім того, можливими шляхами вирішення проблеми тінізації в Україні є:

- 1) збільшення безготівкової частки розрахунків в економіці;

2) сплата авансових платежів підприємством за основними видами податків щоквартально, а скоригованих сум податків – у кінці року (прикладом може слугувати податкова система Чехії);

3) установлення дати початку податкового року за датою державної реєстрації корпорації. Таке нововведення створить більш сприятливі умови роботи не тільки для підприємств, але й для податкових органів, адже це позбавить їх напливу звітностей підприємств наприкінці звітних періодів (з досвіду Канади);

4) передбачення можливості встановлення індивідуального графіка сплати податків для підприємств, що потрапили в складну фінансову ситуацію. За даних умов для підприємства розробляється індивідуальний план погашення податкових заборгованостей (досвід Австрії), [21, с. 123].

Для підвищення ефективності антикорупційної діяльності потрібно звести до мінімуму функції службовців із дозволу, особливо на регіональному та муніципальному рівнях.

ВИСНОВКИ

Отже, тіньова економіка являє собою сукупність суспільних відносин, які виникають у ході економічної діяльності, містять легальні та нелегальні, систематичні чи одиничні діяння юридичних і фізичних осіб, спрямовані на пряме чи опосередковане отримання доходу, іншої економічної вигоди, що не задекларовані для цілей оподаткування. З проблемою тіньової економіки стикаються всі країни світу, і наша держава не є винятком.

Виникнення і функціонування тіньової економіки в Україні обумовлене низкою політичних, економічних і соціальних причин, серед яких:

- 1) нестабільність податкової системи, завищені податкові ставки, що здійснюють значний тиск на суб'єктів господарювання;
- 2) низький рівень зарплати в державному секторі економіки, що знижує імідж державного службовця, і породжує корупцію в самих органах влади та місцевого самоврядування;
- 3) непрозора та недосконала система приватизації державного майна;
- 4) відсутність повноцінного ринкового середовища, уповільнене здійснення економічних перетворень;
- 5) правова незахищеність суб'єктів господарювання від зловживань з боку посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування;
- 6) незбалансованість державної регуляторної політики та багато інших.

Все це створило сприятливі умови для отримання окремими групами населення надприбутків та завдання значних економічних збитків державі. Це призвело до послаблення державних функцій контролю та регулювання у багатьох галузях фінансово-господарської діяльності. На сьогодні тіньова економіка, по різних розрахунках, приносить прибуток (в різній формі) більше 10 мільйонам людей в Україні.

Тіньова економіка значно знижує ефективність макроекономічного регулювання економіки. Відсутність достовірних даних стосовно кількісних розмірів тіньової економіки не дозволяє ефективно планувати та реалізовувати

грошово-кредитну і бюджетно-податкову політику. Тому сьогодні досить актуальною є проблема оцінки масштабів тіньової економічної діяльності.

За оцінками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, у II півріччі 2014 року рівень тіньової економіки становив 45% від офіційного ВВП. За неофіційними – значно більше. Але і офіційний показник завищує допустимий рівень. Найпотужнішою галуззю залишається торгівля. Тут у першому півріччі „тінь” становила близько 80%. Аналогічний показник характеризує і вітчизняну будівельну галузь, серед наших тіньових лідерів також нерухомість. Однією з головних проблем залишається тіньова заробітна плата. Вона в багатьох випадках виплачується в конвертах і взагалі не враховується ніякою статистикою. Особливо загрозливою на сьогоднішній день є корупція, що тісно вкоренилася навіть у органах владних та силових структур місцевого та державного рівня.

Значна тінізація економічного обороту, недостатність державних зусиль щодо її подолання призводять до викривлення принципів громадянського суспільства, формують негативний імідж України у світі, стримують надходження в країну іноземних інвестицій, зменшують податкові надходження до державного та місцевого бюджетів, посилюють криміналізацію суспільства, не сприяють налагодженню торговельно-економічних стосунків українських підприємств із зарубіжними партнерами, стримують євроінтеграційні зусилля України. Все це об’єктивно зумовлює здійснення активних дій щодо детінізації економіки.

Детізація економіки – це цілісна система заходів, спрямована передусім на викорінення причин та передумов виникнення тіньової економіки.

На сьогодні органами влади України було прийнято багато законів, вжито чимало заходів щодо детінізації економіки, але бажаного, відчутного результату вони, на жаль, не дали.

Вирішення проблеми тінізації потребує узгоджених зусиль держави у багатьох сферах державної політики. Сьогодні необхідно відійти від припущення, що детінізація не потребує спеціальних зусиль та заходів та відбуватиметься по мірі розвитку ринкових відносин у країні.

Реальне скорочення тіньового сектору може відбутися лише за умови зменшення витратності та зростання ефективності легальної економіки, створення паритетних умов для функціонування різноманітних форм бізнесу. Це має підвищити конкурентоспроможність легальної економіки і зробити не вигідним приховування її результатів. Беззаперечною умовою такого перетворення має бути послаблення фіскального тиску на легальну економіку, що створить мотивацію переведення тіньових операцій на легальні засади.

Стратегічними пріоритетами детінізації економіки України на сучасному етапі є стимулювання інвестиційних процесів; вдосконалення монетарної політики; створення сприятливих умов для розвитку підприємництва; значне зниження і вирівнювання податкового навантаження, спрощення податкової системи, посилення податкового контролю за рівнем витрат виробництва, виконання й адміністрування податкового законодавства; створення ефективної системи управління державним сектором економіки; посилення державного контролю за використанням бюджетних коштів, кредитних ресурсів та іноземних інвестицій; протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

Реалізація зазначених вище та інших заходів щодо подальшої детінізації економіки не лише сприятиме формуванню повноцінного ринкового середовища, легалізації капіталу, процесу демократизації економіки і суспільства в цілому, а й забезпеченню відродження та ефективного розвитку вітчизняного підприємництва.

Список використаної літератури

1. Ванькович Ю.М. Визначення сутності тіньової економіки / Ю.М. Ванькович: [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Management/2013_657/68.pdf
2. Ванькович Ю.М. Класифікація тіньової економічної діяльності / Ю.М. Ванькович // Науковий вісник НЛТУ України. - 2010. – № 20.5 – 197 с.
3. Горобінська І.В. Тіньова економіка - як результат ухилення від сплати податків / І.В. Горобінська, О.І.Шептунова // Збірник наукових праць НТУ. - 2013. – №3. – 411 с.
4. Держава та тіньова економіка / Зінов'єв Ф.В. // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво.- 2014.- № 4 – 198 с.
5. Засянська О.В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою / О.В. Засянська // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 5. – 342 с.
6. Кондрат І.Ю. Тіньова економіка: сутність та сучасний стан в Україні / І.Ю. Кондрат, Т.П. Миндюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – №. 20.2. – 191 с.
7. Кравченко О.А. Тіньова економіка України: проблеми і шляхи подолання / О.А. Кравченко, О.М. Головченко // Труды Одесского политехнического университета. – 2010. – № 1(21). – 243 с.
8. Нагребельний В. П. Тіньова економіка / В. П. Нагребельний, В.М. Попович // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 2009.- Т.6.- 276 с.
9. Організаційно-економічний механізм виявлення та попередження тіньової діяльності: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. / Квасов С. А.; Н.-д. екон. ін-т М-ва економіки та з питань європ. інтегр. України.– К., 2013. –19 с.
10. Оцінка тіньового сектора економіки України /Корнус В.Г. // Зб. наук. пр. Донец. держ. ун-ту упр. Сер.: "Економіка".- 2013.- Т. 5, вип. 34: "Економіка та маркетинг підприємства і території". – 366 с.
11. Попович В.М. Теорія детінізації економіки / В.М. Попович. – Ірпінь, 2011.– 275 с.

12. Приймак О.В. Соціально-економічні причини виникнення тіньової економіки в Україні (Електронний ресурс) / О.В. Приймак // Національна бібліотека України ім. В. Вернадського: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/2013_42/file/Primak.pdf
13. Прутська О. О. Заходи державної протидії тіньовій економічній діяльності в Україні / О. О. Прутська, І. Б.Юрчик // Національна бібліотека ім. В. Вернадського: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Aprer/2013_5_1/55.pdf
14. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД. - 2010. – 576 с.
15. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / О.В. Турчинов. – К.: «АртЕК», 2008. – 327 с.
16. Турчинов О. В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки. – К., 2013.
17. Фейг Е. До питання про сутність тіньової економіки. – К., 2012. – 276 с.
18. Фукс А.Е. Тінізація економіки, проблеми її детінізації та легалізації в Україні. Наук.зб. Вчені записки. Вип. 13, Київ, КНЕУ, 2011.
19. Харко Д. Правова природа тіньової економіки : поняття, причини та напрями детінізації / Д. Харко // Вісник Львівського університету. - 2011. - №52. – 357 с.
20. Шнайдер Ф. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки. – К., 2011. – 465 с.
21. Шарікова О.В. Економічні наслідки тінізації економічної системи // Економіка. Фінанси. Право. – 2014. – № 1. – 298 с.
22. Шелудько Н.М. Проблема тіньової економіки в Україні / Н.М. Шелудько // Фінанси України. – 2014. - №9. – 342 с.